

# Folkevandring i Holsted-Brørup-Vejen 1870-1911

Af Poul Tuxen

De tre sogne Holsted, Brørup og Vejen er som bekendt stationsbysogne, d.v.s. sogne, hvor en bymæssig bebyggelse skød hastigt op i anden halvdel af forrige århundrede eller begyndelsen af dette. De tre stationsbyer voksede op med jernbanestationen som det gryn i topografien, som den fysiske udvikling af et bysamfund lokaliseredes omkring. Jernbanen åbnede i alle tre sogne 1874. Disse for-

hold er ofte nok påpeget bl.a. i tidligere artikler i Holsted-Brørup-Vejen-egnens Museumsforenings tidsskrift Museumsavisen, ligesom der har været udstillinger og gruppearbejder, der fokuserede på stationsbyhusene.

Denne lille artikel vil i stedet se på befolkningforskydningen fra 1870 til 1911 eller rettere sagt folkevandringen, som der reelt var tale om. En befolkningstilvækst på 250%



*Holsted. Storegade omkring 1910. Til venstre ses bdr. Jensens købmandshandel, senere Skousens isenkram, til højre Afholdshotellet opført i 1907, nu Hotel Holsted, bagved P. C. A. Pedersens dampbageri, nu nedlagt.*

**Folketallet i Vejen, Brørup og Holsted sogne og stationsbyer 1850-1921:**

	<b>Vejen sogn</b>	<b>st.by</b>	<b>Askov by</b>	<b>Brørup sogn</b>	<b>st.by</b>	<b>Holsted sogn</b>	<b>st.by</b>	<b>kirkeby</b>
1850.....	667			751		577		
1855.....	689			773		658		
1860.....	751			919		804		
1870.....	865			1.051		936		
1880.....	1.125			1.157		1.227		
1890.....	1.432			1.206		1.470		
1901.....	2.108	1.108		1.632		1.773	349	522
1906.....	2.541	1.635	782	1.728	607	1.984	446	828
1911.....	3.072	2.138	793	1.951	850	2.249	552	808
1916.....	3.563	2.651	762	2.193	1.068	2.337	524	857
1921.....	3.749	2.838	798	2.241	1.149	2.538	638	1.014
Areal 1907.....	2.371 ha			4.135 ha		3.858 ha		

**Skema over tilflytningsår for husstandsoverhoveder blandt 1911-beboerne.**

Stationsby/år .....	<1870	71	72	73	74	75	76	77	78	79
Brørup.....	1	1	1	1	1	1				2
Holsted .....	3		1				1	1	1	1
Vejen .....	13	2		1		1	4	3	3	2
Stationsby/år .....	1880	81	82	83	84	85	86	87	88	89
Brørup.....	1	1	1			2	2			1
Holsted .....	1	1	1		1				2	2
Vejen .....	1	3	2	1	2	2	2	1	4	6
Stationsby/år .....	1890	91	92	93	94	95	96	97	98	99
Brørup.....	2		2	4	3	5	4	3	9	8
Holsted .....	1		3	4	2	3	1	5	4	1
Vejen .....	8	4	6	9	5	7	12	15	17	9
Stationsby/år .....	1900	01	02	03	04	05	06	07	08	09
Brørup.....	7	6	5	3	7	6	9	11	8	6
Holsted .....	2	6	2	4	2	5	9	9	11	11
Vejen .....	17	12	17	17	20	24	33	30	23	24
Stationsby/år .....	1910	ikke oplyst								
Brørup.....	18	41								
Holsted .....	17	1								
Vejen .....	46	57								

(Vejen sogn), 140% (Holsted sogn) og 85% (Brørup sogn) på blot 40 år kommer ikke af sig selv ved almindelig forplantning iblandt sognebørnene; der fandt en ganske betydelig indvandring sted til sognene, og man kan i den forbindelse stille nogle ganske enkle spørgsmål til kildematerialet, folketællingerne:

Hvorledes var egentlig vandringsmønstret i de tre små landsogne i 1870, d.v.s. *før* jernbanen kom dertil?

Hvorledes blev da vandringsmønstret frem til 1911, d.v.s. *efter* den første hektiske vækstperiode havde kulmineret?

Eller med andre ord: Hvor kom de fra, de gæve stationsbyboere? – og hvornår?

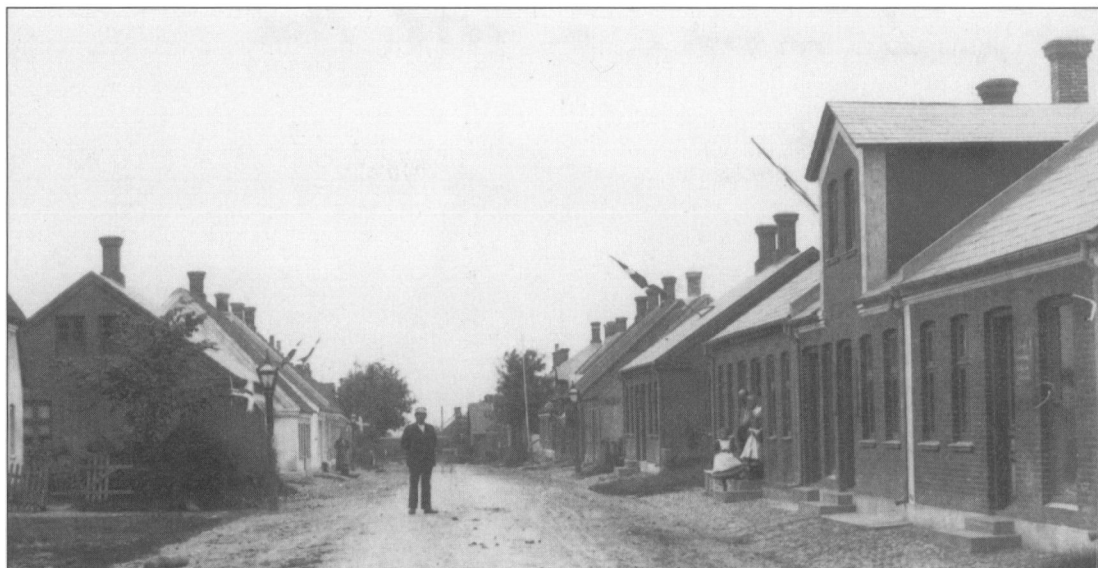
### Befolkningstallet 1850-1921.

Med baggrund i samtlige folketællinger fra 1850 til 1921 er skemaet s 93 og befolkningskurverne s 102 for både sognene og stationsbyerne Vejen, Holsted og Brørup udarbejdet. Desuden er medtaget Holsted kirkeby – den oprindelige landsby – da denne netop ikke blev opslugt af stationsbyen, men udviklede et selvstændigt bylegeme. At selve byernes folketal først er medtaget fra 1901 og 1906 skyldes, at der først fra 1901 blev optalt på de nye byer i modsætning til den tidligere sognetællingspraksis. Brørup blev endda først i 1906 regnet som egentlig stationsby i folketællingssammenhæng.

Der tegner sig nogle ganske interessante



*Holsted. En af Stationsbyens første forretninger, Peder Nielsen Vodders manufakturforretning oprettet i 1887. Billedet som er fra omkring 1890 stammer fra et reklametryksag, hvor flere forretninger var fotograferet. Derfor har man i dagens anledning udstillet varelageret på gaden.*



Holsted. Parti fra Storegade ca. 1905, bl.a. ses Storegade 52.

### Skema 1870 og 1911 over husstandsoverhoveders oprindelse i Vejen, Brørup og Holsted sogne.

Sognene	Holsted Sogn		Brørup Sogn		Vejen Sogn	
	antal	i pct.	antal	i pct.	antal	i pct.
<b>1870</b>						
Indbyggere i sognet.....	936	–	1.051	–	865	–
Husstandsoverhoveder.....	176	–	188	–	151	–
Født i sognet.....	41	23	57	30	46	30
Født udenfor sognet.....	135	77	131	70	105	70
Født i Sønderjylland.....	29	16	31	16	30	20
Født i købstæder.....	12	7	9	5	5	3
Indbyggere pr. husstand.....		5,3		5,6		5,7
<b>I stationsbyerne</b>						
<b>1911</b>						
Indbyggere i sognet.....	552	–	850	–	2.138	–
Husstandsoverhoveder.....	119	–	182	–	461	–
Født i sognet.....	4	3	15	8	59	13
Født udenfor sognet.....	115	97	167	92	402	87
Født i Sønderjylland.....	19	16	37	20	75	16
Født i købstæder.....	10	8	14	8	41	9
Tilflyttet fra købstad.....	15	13	23	13	83	18
Indbyggere pr. husstand.....		4,6		4,7		4,6





*Brørup ca. 1915. Søndergade set fra jernbanen. En gruppe yngre Brørup-borgere er stillet op og til højre enkelte ældre. Ca. halvdelen af billedets personer er tilflyttere iflg. folketællingen 1911! Foto i Historisk arkiv for Brørup og Omegn.*

forhold i materialet: De tre sogne havde i 1850 nogenlunde ens folketal; Brørup var dog det folkerigeste sogn og vedblev hermed indtil 1870'erne. Holsted var det mindste sogn i 1850, men »overhalede« Vejen sidst i 1850'erne. Årsagen hertil kan måske søges i, at Holsted i 1846 fik herredskontor og desuden var tingsted, hvilket ganske naturligt har været oplandstilknyttende og kan have stimuleret en befolkningstilvækst.

Som det fremgår af kurven, er væksten i de tre sogne nogenlunde ensartet indtil 1870'erne, men så stikker Vejen af med en meget stejl stigning, mens Brørup og Holsted sogne

udviser et noget mere moderat forløb. Vejen sogns næsten eksplosionsagtige vækst fortsætter helt frem til efter første verdenskrig. Ser man på de tilsvarende kurveforløb for stationsbyerne, er det umiddelbart klart, at Vejen sogns store tilvækst i årtierne lige efter århundredskiftet udelukkende skyldes stationsbyens udvikling. Denne opsluger endda en del af det omgivende sogns befolkning: Fra 1901 til 1911 stiger hele sognets indbyggertal med 964 sjæle, men stationsbyens folketal stiger med 1.030 i samme periode. For de to andre stationsbyer Brørup (dog fra 1906) og Holsted gør noget lignende sig gæl-



*Brørup 1918. Søndergade i opbrud. Gaden blev gravet op og ført som viadukt under banen. Herved vandt enkelte huse nær banen én etage ekstra, til gengæld styrkede gavlpartiet på det store hus til venstre sammen. Til højre afholdshotellets stald. Foto i Historisk arkiv for Brørup og Omegn.*

dende omend i mindre målestok; for Holsted dog således, at væksten i stationsbyen og kirkebyen tilsammen overstiger sognets tilvækst som helhed.

Alle tre landsogne synes at have haft nogenlunde samme udgangspunkt for en vækst med hensyn til befolkningstal; de kom alle til at ligge tæt på den nye grænse efter 1864, og de fik alle jernbanetilknytning i 1874. Alligevel udvikler de sig meget forskelligt, idet den bratte stigning i Holsted og Vejen sogne finder sted allerede fra 1870'erne, mens den i Brørup først sætter ind i 1890'erne.

Selv om Vejen sogn og stationsby i helt ekstraordinær grad skiller sig ud med deres størrelse og voldsomme befolkningstilvækst, må det konkluderes, at området rigeligt har kunnet bære tre stationsbyer.

### **Befolkningen 1870. Hvor kom de fra?**

Den 1. februar 1870 fandt en folketælling sted i Danmark – den første siden tabet af de sønderjyske landsdele. Afståelsen gjorde Vejen sogn til et grænsesogn, og Folding bro over Kongeåen syd for Brørup blev en kendt grænseovergang.



Vejen ▲



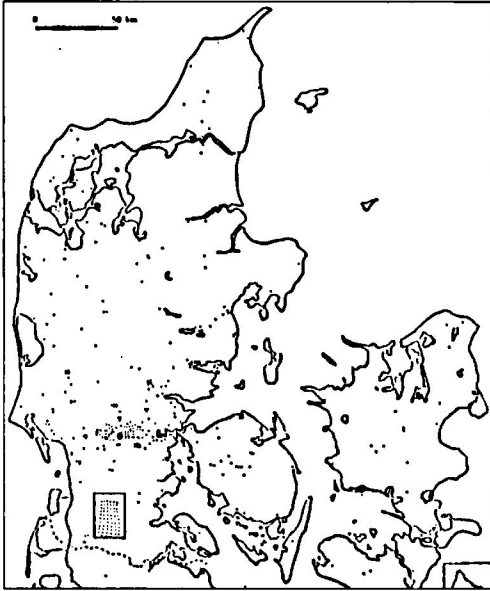
Brørup ▲

Holsted ▼

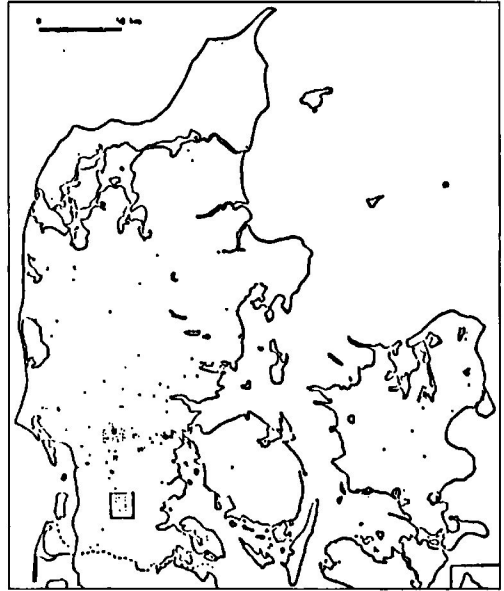


**1870**

Fødesteder for tilflytterne i de tre sogne ifølge folketællingen 1870. Den skarpt indrammede firkant i Sønderjylland markerer de personer, hvis fødested var upræcist angivet syd for Kongeåen som Sønderjylland, Slesvig, Holsten, Tyskland o.lign.

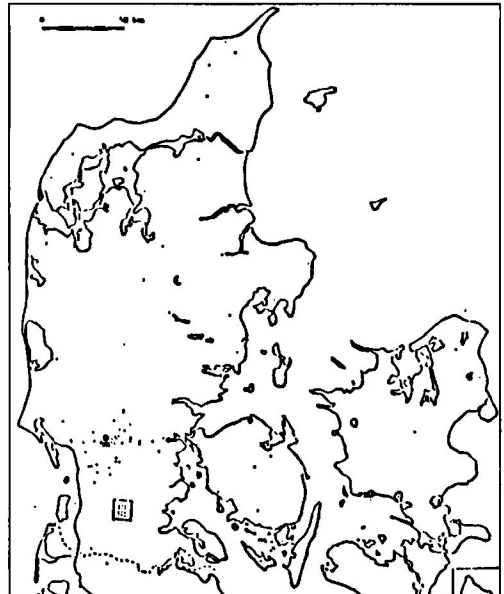


Vejen ▲



Brørup ▲

Holsted ▼



### 1911

Fødestederne for tilflytterne i de tre stationsbyer Vejen, Brørup og Holsted ifølge folketællingen 1911. Den skarpt indrammede firkant markerer de personer, hvis fødested syd for Kongeåen var upræcist angivet som Sønderjylland, Tyskland, Slesvig, Holsten o.lign.

I folketællingen noterede den officielt udpegede tællingskommissær en række oplysninger om de enkelte familiemedlemmer, husstand for husstand: Navn, alder, køn, stilling i familien, religion, fødested, titel/erhverv/embede samt evt. invaliderende skavanker. Det var lovpligtigt at svare på spørgsmålene, og tællingskommissærene, der gik fra hus til hus og skrev op, har naturligvis som lokalkendte og betroede mennesker i forvejen kendt de fleste af de fordrede oplysninger. Der er derfor næppe grund til at betvivle ægtheden af folketællingens angivelser. Selv om der på detailniveauet naturligvis kan indsnige sig fejl (erindringsforskydninger, skrivefejl m.v.) kan man ud fra en overordnet statistisk synsvinkel nok bruge de i denne sammenhæng relevante oplysninger, nemlig folks fødesteder.

En foreløbig fornemmelse af vandringsmønstret i de tre vordende stationsbysogne giver dels skema s 95 dels udtegningen af fødestederne på kortene s 98 og 99. Kort og skema medtager kun husstandsoverhovedet (kaldet »husfader« i tællingslisterne). På det tidspunkt var det udelukkende hans situation med hensyn til erhverv, økonomi og bopæl, der bestemte familiens bosætningsmønster og lokalsamfundets økonomiske aktivitet i øvrigt.

Det er en illusion at tro, at de tre sydjske landbrugs- og hedesogne i 1870 var stille sovesogne, der indadvendt hvilede i sig selv og havde en statisk befolkning med en økonomi, hvor penge spillede en tilbagetrukket rolle; dette er en hårdnakket myte, som bl.a. nationalromantiske forfattere på vandring i forrige århundrede har bidraget til at holde i live. H. C. Andersen og St. St. Blicher for nu blot at nævne to. Sandheden er, at der fandt en ganske betydelig flytning sted, hvad både skema og kort viser.

Ikke mindre end 70% af Brørup og Vejen sognes befolkning var født uden for sognet og må derfor opfattes som tilflyttere. I Holsted var det endda 77%, men her kan det igen have spillet en rolle, at det juridiske og administrative centrum har draget fremmede til sig.

Netop i 1870 – seks år efter Hertugdømmernes afståelse – vil det være relevant at spørge, hvor mange der kom sydfra. 16-20% af befolkningen er tilflyttede sønderjyder, men da Vejen, Holsted og Brørup sogene netop støder op til Sønderjylland, kan man næppe tillægge tallet noget nærmere udsagn om et »flytningsspørgsmål«. Alt andet lige ville man vel have kunnet forvente, at henvend halvdelen af tilflytterne kom sydfra. Formodentlig er der derfor snarere tale om en begrænset tilflytning sydfra som følge af grænsedragningen. Spørgsmålet om vandringsmønsteret i Syd- og Sønderjylland som følge af 1864 er som helhed aldrig blevet videnskabeligt undersøgt.

Det kan ikke undre nogen, at det i 1870 kun er 3-7% af befolkningen i de tre sogne, der har rod i købstæderne. Hede- og landsogne var næppe specielt attraktive for en købstadsbo at slå sig ned i.

Vender vi os nu imod kortene over fødestederne for tilflytterne i de tre sogne, bliver det tydeligt, at »flytteretningen« er øst-vest eller vest-øst.

Naboamterne Ribe og Vejle amter bidrager med langt den betydeligste del af immigrationen i Vejen, Holsted og Brørup sogne, mens kun ganske få stammer fra Øerne og den nordligste del af Jylland samt Vendsyssel. En sammenligning af de tre sogne indbyrdes med hensyn til fødesteder udviser ikke væsentlige forskelle.

## Befolkningen 1911. Hvor kom de fra?

### - og hvornår?

En tilsvarende undersøgelse af fødesteder for husstandsoverhoveder i stationsbyerne kan foretages for 1911 på basis af folketællingen. I den mellemliggende 40-års periode havde de tre bysamfund udviklet sig med et hastigt væksttempo, og én af stationsbyerne – Vejen – blev endda så stor, at Traps Danmarksbeskrivelse i sin tredje udgave fra 1904 kan tale om Vejen som en »købstadlignende landsby«. Med dette udtryk er der nok tænkt på Vejens fysiske fremtoning med gadeforløb med 2-3 etages høje sammenhængende købstadsagtige huse og et temmelig nuanceret handelsliv i et

tæt bylegeme. Men også på folketallet kan man på det tidspunkt konstatere, at Vejen stationsby med sine 2.138 indbyggere var større end flere af de gamle købstæder.

Skema s 95 viser med baggrund i folketællingen 1911, hvor mange af de tre stationsbyers husfædre der var født i sognet, og hvor mange der var tilflyttere. Faktisk kan man konstatere, at langt den overvejende del af befolkningen var tilflyttere. Det kan ikke undre, at sognet selv ikke havde befolkningsgrundlag til at skabe en stationsby i et så rask tempo, som der faktisk var tale om. Når der i Holsted i 1911 var tale om, at blot 3% stammede fra sognet selv, kan det naturligvis



Brørup. Klar til cykeltur. Til højre Nørregade 40. Omkring 1917.

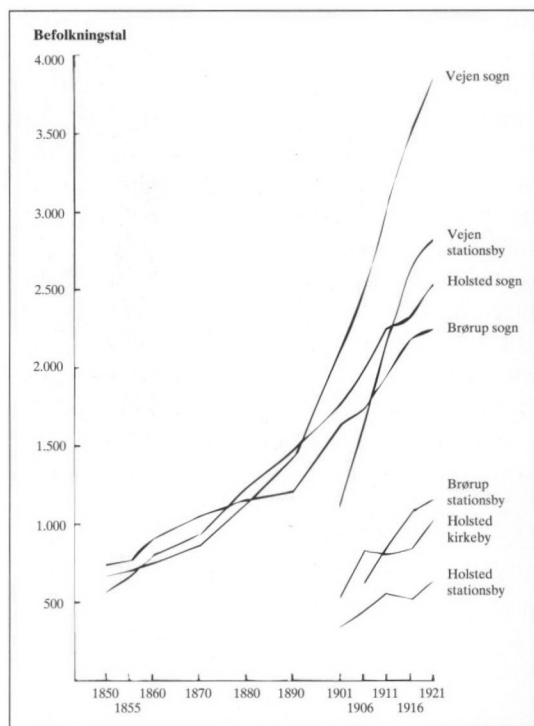
hænge sammen med, at Holsted kirkeby, som også undergik en betydelig udvikling i perioden (skema s 93), har opsuget den indre flytning i sognet i perioden. I Vejen stammede 13% fra sognet, og der er her formentlig tale om, at en så stor by, som Vejen havde udviklet sig til allerede omkring århundredskiftet, har tiltrukket mange lokale sognebørn, ligesom bylegemet i 1911 også omfattede den oprindelige landsby eller kirkeby.

Blandt tilflytterne udgør sønderjyderne fortsat ikke nogen særskilt stor andel, så man må opfatte Kongeå-grænsen som en temmelig streng blokering for flytning.

Et andet karakteristisk træk ved tilflytningen er, at nu stammer 8-9% af befolkningen fra en købstad, mens ikke mindre end 13-18% kommer direkte fra en købstad, d.v.s. boede i en købstad umiddelbart forud for flytningen til Vejen, Brørup og Holsted stationsbyer. Man må tænke sig, at købstadsboere har været mere motiverede for at flytte til en stationsby fremfor et landsogn. Stationsbyens væsentligste særpræg er jo netop at rumme en del »købstadstilbud« i form af et bymæssigt handels- og erhvervsliv og en købstadsagtig infrastruktur. Endelig kan man forestille sig, at en og anden købstadsborger har følt sig tiltrukket af muligheden for at »bygge noget op« i det nye bysamfund – altså pionérånden.

Når så mange som 18% af Vejens befolkning stammede fra købstæder i modsætning til 13% i henholdsvis Holsted og Brørup, må det hænge sammen med at Vejen alene i kraft af sin størrelse har øvet en større tiltrækning på købstadsborgere.

Generelt må man dog konstatere, at hovedparten af den nye stationsbybefolkning stammede fra landet. Kigger man nærmere på de tre tilflytningskort, synes der at tegne



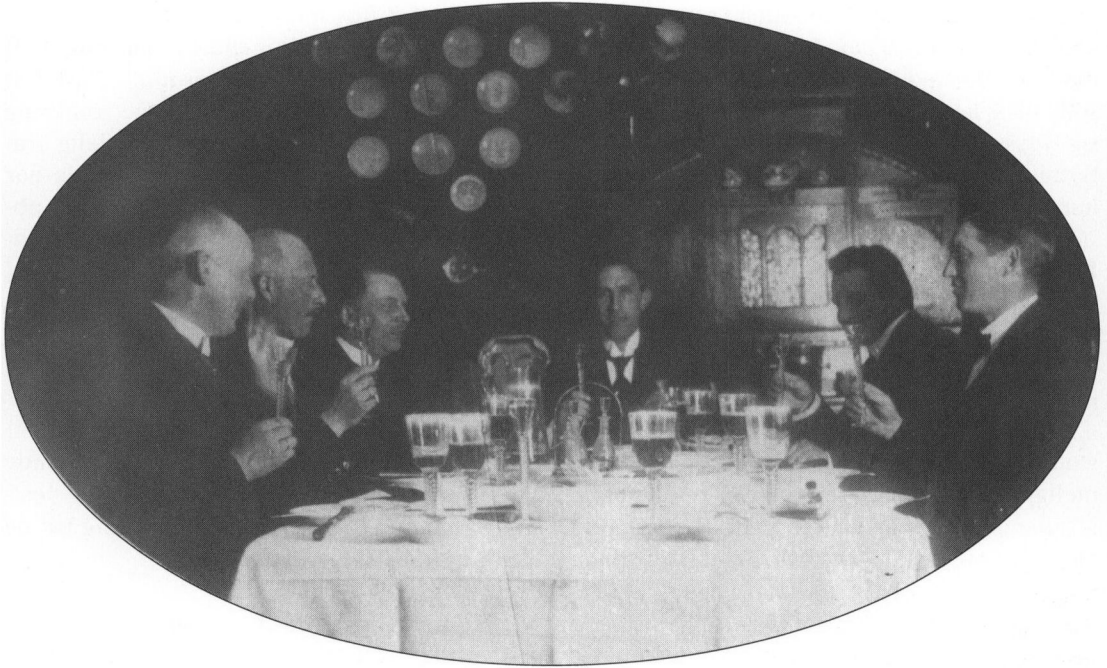
Befolkningsudviklingen i Vejen, Brørup og Holsted sogne og stationsbyer samt Holsted kirkeby 1850-1921 baseret på samtlige folketællinger.

sig den tendens, at tilflytterne kom fra steder langt fra det landsdækkende jernbanenet; men det kan ikke ses af folketællingen, om man kom direkte fra andre stationsbyer eller blot fra sogne ved banen.

### Hvornår kom de?

I 1911 folketællingen kan man læse en hel del om (de)stabiliteten i de unge bysamfund. En undersøgelse som denne, der kun opererer med de to folketællinger 1870 og 1911 som kilde, gør det ikke muligt nøjagtigt at afdække mønsteret for til- og fraflytning igennem vækstperioden. Men ved at se på de årstal,





*Vejen. Herreselskab hos isenkræmmer Fr. Kasten ca. 1910. Den velkonsoliderede stationsbys matadorer samlet til en bedre middag. Stationsbyerne udviklede tidligt sociale strukturer med en lagdeling, der i mangt og meget lignede købstædernes, hvilket ikke var helt tilfældigt. Fra venstre nr. 2 sagfører Sivebæk, nr. 4 isenkræmmer Kasten, nr. 5 læge Børge Møller og nr. 6 urmager V. Grunnet. Foto i Lokahistorisk Arkiv for Vejen kommune.*

1911-byboerne er flyttet til byen, kan alligevel skabes et rimeligt billede af bosættningens stabilitet.

I skema s 95 er angivet tilflytningsår for husstandsoverhovederne i de tre stationsbyer for beboerne i 1911. Med hensyn til undersøgelse af til- og fraflytningsfrekvensen ville det have været nødvendig med 1901-tællingens angivelser til sammenligning, men disse foreligger som nævnt ikke for Brørup stationsby.

Alligevel kan der slutes en del ud af skemaet: Med Vejens jævnt stigende befolkningsvækst i 1890'erne og efter 1900 er det påfaldende så mange, der må være flyttet fra

byen igen blandt de tidlige tilflyttere. Eller med andre ord: Der må have været en betydelig turbolens i bysamfundet i de hektiske årtier omkring 1900. Omvendt kan det med nogenlunde sikkerhed slutes, at det mere afdæmpede væksttempo i de mindre stationsbyer Holsted og Brørup har givet et mere stabilt bosættingsmønster med mindre turbolens og relativt mindre fraflytning.

Det må derfor være tilladt at drage den foreløbige konklusion, at jo større vækst stationsbyen undergik ved tilflytning, jo større var også fraflytningsfrekvensen og dermed ustabiliteten. Et lignende fænomen blev konstateret i en nyligt gennemført undersøgelse

af Ølgod stationsbys udvikling frem til 1911. Det er påfaldende, at det spring i forholdet mellem Holsted og Brørup sognes folketal, som blev konstateret ovenfor, ikke afspejler sig i skemaet over 1911-befolkningens tilflytningsår. Tilflytning og bosætningsmønster har været mere stabile på det jævne niveau.

### Konklusion

Ovenstående lille undersøgelse af flytningsforholdene i de tre sogne og stationsbyer 1870-1911 efterlader nogle ret klare konklusioner:

De oprindelige land- og hedesogne Holsted, Brørup og Vejen var præget af en temmelig høj til- og fraflytning allerede inden jernbanen kom til sognene. Tilflytterne kom i langt overvejende grad fra de nærliggende områder i Øst- og Vestjylland, en vis, beskedent tilflytning skete fra de afståede Hertugdømmer, mens der næsten ingen tilflytning fandt sted fra det øvrige Jylland og Øerne. Tilflytterne kom hovedsagelig fra andre landdistrikter og kun i yderst beskedent omfang fra købstæder.

Efter jernbanens åbning med station i hvert sogn – men ikke nødvendigvis i direkte sammenhæng hermed – sker der en betydelig forskydning de tre sogne imellem: Det arealmæssigt og befolkningsmæssigt mindste, Vejen, udsættes fra 1870'erne for en meget kraftig befolkningstilvækst, der langt overstiger de to andre sognes. Topografisk foregår byudviklingen hovedsagelig i området nær jernbanestationerne. Væksten i folketal kan udelukkende tilskrives udviklingen af stationsbyerne Brørup og Vejen, mens Holsted sogn udvikler bysamfund i vækst både ved stationen og i den gamle kirke-/landsby.

Det absolut største af de tre bysamfund, Vejen stationsby, fremtræder allerede ved

århundredskiftet som en købstadlignende by. Den kraftige udvikling hertil har dog haft betydelige omkostninger i form af et ustabil og turbulent samfund i årtierne omkring århundredskiftet præget af en betydelig fraflytning. Dette købstadspræg over Vejen har tilsyneladende tiltrukket relativt flere købstadsboere og lokale sogneboere end egentlige landboere udefra.

Omvendt har de mindre stationsbyer, Brørup og Holsted, med deres roligere vækst i højere grad tiltrukket folk fra landet end fra købstæderne.

Tilflytningen i stationsbytiden frem til 1911 er – ligesom ved 1870 – i langt overvejende grad sket fra naboområderne i østlig og vestlig retning og kun i beskedent omfang fra de øvrige landsdele.

### Om folketællingen 1911 i øvrigt.

Der er flere grunde til, at denne undersøgelse af vandringsmønsteret i de tre stationsbyer slutter i 1911. Dette år er en relevant milepæl i den forstand, at pionérfasen for de nye byer da var overstået, og de ligesom næsten alle andre stationsbyer i Danmark (med Grindsted som en markant undtagelse) gik ind i en roligere konsolideringsfase, hvor vækstkurven fladede ud. 1911 er også det tidligste år, hvor man kan anse folketællingerne for stationsbyerne for rigtigt pålidelige i den forstand, at man da overlod afgrænsningsopgørelsen af stationsbyen til de lokale sognemyndigheder, hvor man i 1901 og 1906 havde foretaget udskillelsen centralt på kontoret i Statistisk Bureau.

Sidst men ikke mindst: Det originale folketællingsmateriale er omfattet af en 80-års klausul om utilgængelighed for almindelig brug. Men denne klausul udløb for 1911-folketællingen netop 1. februar 1991, hvorefter



*Vejen ca. 1896. Nørregade set mod syd fra kirketårnet. Den nye by er domineret af industriens skorstene, der rejser sig over det flade land. De to bylegemer er endnu ikke vokset helt sammen, men det er tæt på! Enkelt- og dobbelthuse præger mellemområdet, mens byggeriet i bykernen nær stationen snart efter rejste sig i to-tre etagers højde. Til højre afspejler de mange stabler teglsten dynamikken i husbyggeriet omkring 1900. Få år senere var der tale om ét stort, sammenhængende bylegeme. Foto i Lokalthistorisk Arkiv for Vejen Kommune.*

det store, oplysende materiale om befolkningen i Vejen, Brørup og Holsted sogne 1911 vil være frit tilgængeligt for enhver, der måtte ønske at sætte sig lidt ind i stationsbyernes og sognenes historie på individniveau.

**I folketællingen oplyses om:**

1) samtlige personers navne i en husstand

- 2) matr.nr. på bopæl for familien/husstanden (mangler dog jævnlige)
- 3) personens køn, fødselsdag og -år
- 4) ægteskabelig stilling
- 5) trossamfund
- 6) fødested (sogn eller købstad)
- 7) hvilket år man flyttede til sognet
- 8) sidste egentlige bopæl før tilflytning
- 9) stilling i familien/husstanden

- 10) erhverv, navn på ansættelsessted (mangler dog ofte), navn på anden købstad eller landsogn med arbejdsstedet samt transportmåde (mangler ofte)
- 11) oplysning om evt. invaliderende sygdomme.

En række af disse oplysninger er velegnede til brug for beskrivelse af den kulminerende stationbyvækst 1911. Man kan pege på en hel serie af mulige undersøgelser, der kan bidrage til at udvide vort kendskab til de tre stationsbyers tidlige historie på basis af folketællingerne:

- der kan tegnes befolkningspyramider, som viser aldersfordelingen i de nye byer – som var væsensforskellig fra de ældre købstæders,
- undersøgelser af erhvervsfordelingen i byerne (og i sognenes landområder),
- undersøgelser over, om der var tendens til at bestemte erhverv slog sig ned bestemte steder i byerne,
- husstandsstørrelser
- forholdene mellem bopæl og arbejdssted
- flytningsmønstre
- hvorledes ændredes forholdene for landbefolkningen, da stationsbyerne dukkede op i sognene?
- og meget, meget mere.

Hvis man er opmærksom på, at der naturligvis kan forekomme enkeltstående fejl i oplysningerne på detaljeringniveauet, rummer folketællingen 1911 storartede muligheder for statistiske analyser og overordnede undersøgelser.

Byhistorikeren Niels Peter Stilling har i bogen »De nye byer« lavet en undersøgelse af folketællingerne som byhistorisk kilde og vist forskellige befolkningsanalyser, de kan

muliggøre inden for stationsbyhistorien. I samme værk er der i øvrigt en nøje analyse af befolkningsudviklingen i Vejen stationsby i pionérfasen.

Ligeledes har bygeografen Christian Wichmann Matthiessen i »Danske byers folketal« undersøgt folketællingernes kildeværdi til byernes folketal, specielt med hensyn til stationsbyerne.

Med frigivelsen af 1911-folketællingen til almindelig brug åbner der sig et stort og frugtbart historisk materiale.

Kombineres folketællingen med f.eks. bygningshistoriske og socialhistoriske kilder, vil der på mange planer kunne tegnes et rigere og mere nuanceret billede af Holsted, Brørup og Vejen sognes og stationsbyers historie end det hidtil kendte.

#### **Vejledende litteratur:**

Niels Peter Stilling: De nye byer. Stationsbyernes befolkningsforhold og funktion 1840-1940. Viborg 1987.  
Chr. Wichmann Matthiessen: Danske byers folketal 1801-1980. Danmarks Statistik. København 1985.  
Chr. Wichmann Matthiessen: Danske byers vækst. København 1985.

De originale tællingslister til folketællingen 1911 befinder sig i Rigsarkivet i København. De vil blive mikrograferet til videre brug i forbindelse med frigivelsen i 1991.

Poul Tuxen (1950-92), lic.phil., leder af Herning Kunstmuseum 1991-92. Har skrevet: En sten bliver til tre huse. (Antikvariske Studier, 5, 1982), Tugt- og manufakturhuset i Stege 1750 (Sammesteds, 6, 1983), Byplanlægning i en stationsby 1890. Træk af Kjellerups morfologi. (Nyt fra stationsbyen, 10, 1986), Torvet i stationsbyen. (Sammesteds, 12, 1987), Stege 1500-1950. Scandinavian Atlas of Historic Towns, 5, 1987, Bygninger og anlæg i Københavns Havn, 1988, og Dansk byplanlægningsakt 1860-1920, 1991, Stege inden for volden, 1981, og Kalundborg bys historie, 3, 1983.